A TISZATÁJ DIÁKMELLÉKLETE

2007. ÁPRILIS 120. SZÁM

VADAI ISTVÁN

A vakondag értelme

PESTI GÁBOR FABULÁJÁRÓL

A mese igen népszerű műfaj. Számos válfaja létezik a tündérmesétől a csalimesén át az állatmeséig. Találkozhatunk prózai mesével és verses mesével egyaránt. Közös jellemzőjüket nem is egyszerű meghatározni. Azon túl, hogy általában nem túl nagy terjedelmű epikus alkotások, talán azzal jellemezhetjük őket, hogy valamilyen irreális mozzanatot tartalmaznak, olyan csodás elemet, mely a valóságban nem fordulhat elő. Arisztotelész a történetírást és a költészetet úgy jellemezte a *Poétiká*ban, hogy az előbbi mindig igazmondásra törekszik, az utóbbi pedig, bár valószínűnek tetszik, tulajdonképpen valótlan állításokra épül. Vagyis a történetírás igazat mond, a költészet pedig hazudik. Az irodalomról ezt legelőször Hésziodosz mondja ki *Az istenek születéséről* szóló költeményében. Nála a Múzsák így énekelnek: *„Szánkon tarka hazugság: mind a valóra hasonlít, / Tudjuk zengeni mégis a színigazat, ha akarjuk."* (fordította: Trencsényi-Waldapfel Imre). Nos, a mesét ennek tükrében definiálhatjuk úgy, hogy olyan hazugság, mely valószerűnek még látszani sem akar. Olyan irodalom, mely bevallottan lódít.

Ezek alapján azt várhatnánk, hogy a mese kizárólag a szórakoztatás célját tűzi maga elé, egyéb haszna pedig nincsen. Pedig nem így van. Azért nem, mert az irodalom, noha hazudik, mégis csak a valóság ábrázolására törekszik. Áttételes módon mond igazat. Nem közvetlenül tesz érvényes megállapításokat a világról, hanem megteremt egy fiktív világot, melynek megismerésével a valóság összefüggéseire ismerhetünk rá. A mese hasonló módon mond igazat. Látszólag csodás elemekkel teli képtelen történet, valójában szigorú belső logikára épül, és áttételesen a valóság mozzanatait mutatja be, hol szimboli-

PESTI GÁBOR
(? – 1542–50 között)

Ha a szerző úgy tesz, mintha birtokában lenne szövege értelmének, mintha kizárólagos jogában állna saját szövegét értelmezni, mintha képes lenne megjelölni szövege érvényességi körét, akkor nem látja azt, hogy értelmezési pozíciója fogyatékos.

kusan, hol az ellentétébe fordítva. A nemzetközi mesekutatás (Propp, Lévi-Strauss) már régen rámutatott arra, hogy a mese az archaikus kultúrák rítusaival, mitológiájával függ össze, abból eredeztethető. A tündérmesék sárkányai tehát nem pusztán szórakoztató fantázia-lények, hanem a hős ellenfeleként a Rossz, a Pusztító Hatalom, esetleg a Halál megtestesítői.

Van a meséknek egy olyan csoportja, ahol a szereplők szimbolikus értelmezéséhez nincs is szükséges bonyolult lélektani értelmezésre, könnyedén azonosíthatjuk őket egy-egy emberi tulajdonsággal, és ez a mesetípus az *állatmese*. Az ezekben szereplő állatok beszélni tudnak, emberi tulajdonságokkal rendelkeznek, ennélfogva az állatmesék irreális mozzanatra épülnek, tehát hazudnak. Mégis könnyű belátni, hogy alapvető, az emberek között is elképzelhető szituációkat jelenítenek meg, és így emberek közötti viszonyokról szólnak, tehát általában igazat mondanak. Az állatmesék az ókortól kezdve folyamatosan jelen vannak az európai irodalomban, elegendő csak Ezópusz, Phaedrus, La Fontaine nevét említeni. Már a 16. században születnek magyar Ezópusz-fordítások Pesti Gábor és Heltai Gáspár tolmácsolásában. Talán Heltai Gáspár fordítása ismertebb, a *Száz fabula* 1566-ban jelent meg Kolozsváron. A Magyar Televízió néhány meséjéből rajzfilmet is készített *Heltai Gáspár fabulái* címmel. Heltai mesegyűjteményének vitathatatlan érdeme, hogy ízes magyar nyelven szólal meg. A gyűjtemény 99. meséjét, *A nemes emberről és az ördögről* szóló történetet szokták a magyar novellairodalom kezdőpontjának tartani.

A másik 16. századi Ezópusz-fordító, Pesti Gábor. *Æsopii phrygis fabulæ – Esopus fabulái, melyeket mastan újonnan magyar nyelvre fordított Pesti Gábriel* címmel 1536-ban Bécsben megjelent mesegyűjteménye 185 mesét tartalmaz. Modern kiadása a Magyar Hírmondó sorozatban jelent meg (*Esopus fabulái – Pesti Gábor szerint*. Sajtó alá rendezte Ács Pál, Budapest 1980. A latin előszó magyar fordítását a továbbiakban ebből a kiadásból idézzük.) Pesti Gábor mesegyűjteménye Heltai Gáspáréhoz viszonyítva szűkszavúbb, tömörebb, feszesebb. Az összehasonlítás kedvéért érdemes egymás mellé helyezni ugyanannak a fabulának kétféle fordítását. Pesti Gábor így tolmácsolja *A farkas és a bárány* jól ismert történetét:

Az farkasról és a bárányról

Mikoron a farkas az kútfőnek a feje felé innék, látá oda alá távol az bárányt, hogy alól innék. Oda mene, kezdé feddeni a bárányt, hogy fel zavarná a vizet. A bárány reszketni kezde és könyergeni, hogy neki, ártatlannak kedvezne, mert ide alá távol itt volna, és az vizet meg nem zavarhatta volna, sőt ingyen meg zavarni sem akarta volna. A farkas viszontag keményen dörög vala: Mire mondod, szentség törő (úgy mond), ugyanis mindenkoron csak káromra járál, atyád, anyád is mindenkoron csak ellenem járának, de te ma meg fizetsz nekem. És őtet legottan torkon ragadván meg szaggatá.

Értelme

Ha az hatalmas gonoszt akar tenni,
Könnyí az nyavalyáshoz hamis okot lelni,
És az mint akarja, úgyan meg ítélni.

Ugyanez a történet Heltai Gáspárnál a következőképpen szerepel:

A farkasról és a bárányról

Egy farkas, igen szomjú, elméne innya a patakra. Midőn ijutt volna, alátekénte a patakon nagy messze, és láta ott egy bárányt, hogy innék a patakból. Alásiete ez okaért a bárányhoz, és mondá annak: „Miért zavarod fel a vizet énnékem? Miért nem hagysz innom?" Mondá a nyavalyás bárány: „Hogy zavaríthattam volna fel a vizet tenéked, holott ide alá ittam legyen: te kedig tova fel, honnég aláfoly ide a víz." Mondá a farkas: „Micsoda? Lám, szömbe mersz szökni velem! Miért szidogatsz?" Mondá a bárány: „Jaj, nem szidlak, jó uram." Mondá a farkas: „Mind te, mind szüleid és minden nemzeted ellenségim voltanak énnékem. Az apád is ugyanezen bosszúságot művelé rajtam hat hónappal ezelőtt." Mondá a bárány: „E világon sem voltam én akkor." Mondá tovább a farkas: „Mindenütt csak kárt tész. Vetésemet sem tarthatom meg miattad, mert mindenütt elrágod." Felelé a bárány: „Hogyhogy rághatom el vetésedet, holott nincsen fogam?" Megbúsulván a farkas, mondá: „Pokol érne okadásoddal. Bezzek megfüzetsz." És ottan megfojtá s megövé.

Értelme

E fabulával írta meg Ezópus e világi dúsoknak és kegyetleneknek hamisságát és kegyetlenségét, hogy nem gondolván sem az Istennel, sem annak igazságával, a szegény ártatlanokat minden ok nélkül megnyomorítják. Dühös nevet költnek az ebnek, csak hogy megölhessék. Vagy ötte meg a hájat, avagy nem, de pálcát keresnek neki. Ugyan bűnes a csörc, vagy vétközett a szegény ember, avagy nem. Pauper ubique iacet. Jaj e nagy hamisságnak!

Az összevetés jól mutatja, hogy Heltai bőbeszédűsége részben abból fakad, hogy a farkas és a bárány beszélgetését teljesen dramatizálja. Kérdés-felelet formájában zajlik a történet. Mindez Pesti Gábornál sokkal kurtább, nála a báránynak csak egyetlen megszólalás jut. Ez a különbség persze részben azért áll fenn, mert a két fordító nem ugyanazt a latin szöveget tolmácsolta, már forrásaik is eltértek egymástól. Ennek ellenére állíthatjuk, hogy Heltai bátran interpolál, kiegészít, bővít, nemegyszer olyan kitérőkkel tarkítja a történetet, mely az eredetiben nem is szerepel. Ugyancsak jellemző különbség figyelhető meg a mesék *Értelme* című részénél. Pesti szigorúan három sornyira tömöríti a tanulságot, szárazan összegez. Heltai ehelyett kiegészít. Ízes közmondást illeszt magyarázatába az ebről, majd a szegény emberről, végül latin és magyar szentenciával rekeszti be a moralizáló részt. (Az Ovidiustól idézett latin szólás jelentése: *Szegény embert még az ág is húzza*.) A magyar fordító átveszi Ezópusztól a szerepet, és élvezi, hogy prédikátori, dörgedelmes hangon szólalhat meg.

A magyar irodalomtörténet okkal nyúl Heltaiig vissza, amikor a magyar nyelvű szépprózа megszületését kívánja tanulmányozni. Ebben a tanulmányban most mégis Pesti Gábor prózájának szenteljük további figyelmünket. Nem azért, mert húsz évvel korábban jelenik meg Ezópusz-kötete, és így időben vitathatatlanul övé az elsőség. Hiszen az irodalom nem százméteres síkfutás. Nem azért, mert Heltai prózáját nem méltatjuk sokra. Hanem azért, mert Pesti prózáját sem méltatjuk kevesebbre. A feszesség, a pontosság, a tömörség

ugyanolyan értékei lehetnek egy szövegnek, mint a lazaság, a könnyedség vagy a bőbeszédűség. Az állatmesék irodalmi értékét pedig nem feltétlenül a látványos nyelvi kidolgozás határozza meg. Úgy gondolom, hogy akárcsak Ezópusz eredeti fabuláinál, Pestinél is határozottan erénynek minősíthető a lapidáris stílus.

Részletesebb elemzésre a gyűjtemény 180. meséjét választottuk, mely teljes terjedelmében a következőképpen szól:

Az vakondagról és az ő anyjáról

Természet szerint vak állat az vakondag, azért mondják őtet vakondagnak is, hogy semmit nem lát. Ez egyszer mondá az anyjának: Anya, igen nagy szagot érzek. Egy kevés vártatva ismeg mondá neki: Egy nagy magas kemencét is látok. Harmadszor ismeg: Hallom, hogy az kovácsok igen zörgetik az pöröllyel a vasat. Mondá neki az anyja: Jószte, én jó leányom. Amint én látom, nem csak szemed, de sem orrod, sem filed nincsen.

Értelme

Kik nagy kérkedésbe magokat foglalják,
Eszekbe veszik emberek, őket meg utálják,
És csak egy kicsinben is eleiket találják.

Waldapfel József megállapítása szerint Pesti Gábor egy, az 1530-as évek elején megjelent nürnbergi kiadású mesegyűjteményt fordított le, forrásától csak annyiban tér el, hogy néhány olyan mesét, mely ismétlődött az eredetiben, nem válogatott be saját gyűjteményébe. A magyar kiadáshoz írott előszóból azt is megtudhatjuk, hogy három esetben változtatta meg a mesékben szereplő állatok nevét, „hogy az olvasó a mesék állatfajtáiról bő ismereteket szerezzen." Minden mesét három soros versbe szedett tanulság követ (ettől megint csak három esetben tér el a szerző, ilyenkor hosszabb verset illeszt a mese végére). A tanulságok a latin nyelvű eredetiben még prózai formájúak voltak, a versbeszedés minden bizonnyal Pesti Gábor leleménye.

Mielőtt a szöveg értelmezéséhez látnánk, térjünk ki arra, hogy miért is jött létre az első magyar Ezópusz-fordítás. Pesti Gábor nevét együtt emlegeti az irodalomtörténet Komjáthi Benedek és Sylvester János nevével. Mindhárman egy jeles németalföldi humanista filológus, Rotterdami Erasmus követői. Hozzá hasonlóan ők is a Biblia fordításával foglalatoskodnak, Komjáthi Benedek Szent Pál leveleit ültette magyarra, Pesti Gábor a négy evangéliumot, Sylvester János pedig a teljes Újtestamentum fordítását elkészítette. Sylvester fordítása az első Magyarországon megjelent magyar nyelvű könyv, 1541-ben látott napvilágot Sárvár-Újszigeten, Nádasdy Tamás birtokán. Ám hiba lenne a három Erasmus-követő magyart pusztán Biblia-fordítónak tekinteni. Nem véletlen, hogy a Szentírás-fordítás mellett más munkáik is megjelentek: Pesti hatnyelvű szótárt adott ki (*Nomenclatura sex linguarum…,* Bécs 1538.), Sylvester pedig megalkotta az első magyar nyelvtankönyvet (*Grammatica Hungarolatina…,* Sárvár 1539.)

A középkorban a tudományosság és a Biblia nyelve kizárólagosan a latin volt. Úgy tartották, hogy a három szent nyelven (héber, görög, latin) kívül más nyelveknek még grammatikájuk sincsen. Barbár nyelvre Szentírást fordítani tehát nem is lehet. A Biblia értelmezésének, a bibliai hermeneutikának a tanítása szerint a Szentírás szövege négy szinten is

jelentést hordoz. A betű szerinti olvasat mellett megkülönböztették a szöveg metaforikus, morális és anagogikus (teológiai) értelmét is. Megmaradhat-e vajon a szöveg mind a négy értelme, ha a szöveget egy idegen nyelvre lefordítjuk? Erre a fordításelméleti kérdésre még ma sem mernék határozott igennel válaszolni. Hiszen a metaforák és szimbólumok egy része erősen kultúrafüggő, és egy szó szerinti fordítás ezekkel nem boldogul. (Próbáljuk meg elképzelni, hogy nem keresztény kultúrákban érthető marad-e a Biblia tanítása és példázata? Japánul is? És egy primitív, totemisztikus vallású új-guineai törzs nyelvén?)

A 16. században aztán a reformáció hatására megindultak a nemzeti nyelvű Bibliafordítások, és ezzel párhuzamosan kell elgondolnunk Komjáthi Benedek, Pesti Gábor és Sylvester munkásságát is. Hogy mennyire tudatosan fordultak a nyelv tanulmányozása, a metaforikus nyelvhasználat kérdése felé, arról ékesen tanúskodik Sylvester Újszövetségfordításának egyik függeléke, az *Azon igíkről, melyek nem tulajdon jegyzísben vítetnek*. Azokról a szavakról értekezik a fordító, melyek nem saját jelentésükben szerepelnek. A közérthetőség kedvéért mai köznyelvre átírva idézem a tanulmányt:

„Ugyanezen szent apostol [Szent Pál] a korinthusiaknak írván ilyen beszéddel él: Tejjel tartálak titeket, és nem kemény étekkel. Mely beszéd tulajdon jegyzésben így esnék: Oly tanuságot adék tinektek, melyet könnyen megfoghatátok, és nem olyat, melyet meg nem foghattatok volna a benne való nehézségért. […] Azt hiszem, hogy érted immáron, hogy a felül megmondott beszédekben egyebet kell érteni, hogynem mint az igék láttatnak jegyezni; érted, hogy ezekben az lapát nem lapát, a szérű nem szérű, a búza nem búza, a polyva nem polyva, a fa nem fa, a tej nem tej, hanem csak valami hasonlatosságért vettetnek e jegyzésbe."

Sylvester még attól sem riad vissza, hogy a metaforikus nyelvhasználat példájaként a magyar virágénekeket emlegesse, márpedig ezek testi szerelemről szóló, erkölcstelennek számító versek voltak. Mentegetőzésként ezt fűzi hozzá: *„Mikor ily felséges dologban ilyen alávaló példával élek, a ganéjban aranyat keresek, nem azon vagyok, hogy a hitságot dícsérjem. Nem dícsérem, amiről ez ilyen énekek vannak, dícsérem a beszédnek nemesen való szerzését."*

Pesti Gábor, amikor Ezópusz fabuláit lefordítja, az olvasóhoz szóló előszóban hasonló mentegetőzésbe kezd: *„Ámbár Esopus példabeszédei a mese nevet viselik, mert a beszélni nem tudó állatokat beszélni tudók gyanánt szerepelteti, de ezekből is lehet – bármily néven is tartsuk őket számon – üdvös tanulságokat meríteni, melyekkel az embereket a becsületes és helyes életre vezetjük. „Nem sokat számít ugyanis (mint Erasmus Szent Jeromos életében írja), mily ösvényen szaladsz, csak Krisztushoz siess."* Vagyis az állatmesék látszólag értéktelen, csupán szórakoztatásra szánt szövegek, valójában azonban hasznosak: *„Főként mégis az a tudat vezetett, hogy úgyszólván mindennemű beszédnek a parabolák és a példák adnak minden fényt és teljes méltóságot, mert az ezekkel való élés (mint ezt igen tudós férfiak megírták) megkettőzi a nyelvbeli kifejezőkészség adományát."*

Sylvester János és Pesti Gábor is Erasmus *De parabolis sive similibus* (A parabolákról, vagy példázatokról) című, 1512-ben megjelent munkája nyomán fogalmazza meg álláspontját az átvitt értelmű beszédről, a metaforákról, parabolákról, példabeszédekről. Csakhogy amíg Sylvester valóban olyan példát választ a virágénekek esetében, mely nem méltó a Szentíráshoz, addig Pesti Gábor állatmeséi nem szorulnak tényleges mentegetésre. Ezópusz meséit sokkal inkább tekinthetjük hivatalos, a 16. században is elfogadott szöveg-

nek. Az ókori szerző igen népszerű volt a 15–16. századi Európában, számos görög, latin és népnyelvi kiadását, kibővített változatát, verses átdolgozását találjuk meg a korai nyomtatványok között. Ennek elsősorban az az oka, hogy a korabeli grammatika és retorika oktatásának ez volt az általánosan használt példaszövege. Ez alapján készítettek a tanulók stílusgyakorlatokat, példaszónoklatokat. Ezópusz neve annyira összeforrott az elemi iskolai tanulmányokkal, hogy Baranyai Decsi János 1596-ban megjelent közmondásgyűjteményében az *οὐδὲ τόν Αἴσωπον επάτηκας – ne Aesopum quidem didicisti* szólások magyar megfelelőjeként azt olvashatjuk: *„még az ábécén sem mentél te által”*. (Ch. II, C VI, d I, 5.) Pesti Gábor tehát nem véletlenül fordul Ezópusz mesegyűjteményéhez. Olyan alapszöveget választ, mely szorosan hozzátartozik a nyelvek tanulmányozásához, a grammatikához és a retorikához.

Már csak azért sem kell különösebben mentegetnie az állatmeséket, mert ezeknek nyilvánvaló morális tanulságai vannak. Horatius *Ars poetica*jában fogalmazta meg az irodalom kettős célját: *docere et delectare*, azaz: *tanítás és gyönyörködtetés*. A 16. században még csak azok a szövegek kerülhettek sajtó alá, melyeknek hasznuk volt, az irodalom gyönyörködtető funkciója háttérbe szorult. Pesti azonban joggal érvel azzal, hogy az állatmesék *„a halandók lelkét nem csupán csodás gyönyörrel töltik el, hanem a tisztes és hasznos cselekvésre is sokkal inkább csábítanak, mint a filozófusok szigorú tanaikkal, mert megvesztegető bájukkal úgy férkőznek az emberek lelkébe, és úgy megmutatják, mit kell követni és mit kell kerülni, hogy mi valamennyien akaratlanul is azok helyeslésére kényszerülünk.”* Tulajdonképpen nem is azt állítja, hogy a fabulák gyönyörködtetnek és emellett hasznosak is, hanem azt, hogy mivel gyönyörködtetnek, ezért hatásosabban használnak, mint azok a művek melyek nem gyönyörködtetnek. Vagyis: a szépség hasznos!

Lássunk most már hozzá a 180. mese értelmezéséhez, figyeljük meg, mi módon érvényesül benne az a bizonyos *megvesztegető báj*. Legelőször is álljunk meg a címnél, és figyeljük meg, hogy Pesti Gábor még helyesen használja a mesében szereplő állatok nevét. A *vakondag* az egyes számban szereplő *vakondok* régies alakja. Mai nyelvérzékünk hajlamos arra, hogy ezt többesszámú alaknak vélje, s nyomban meg is teremti belőle a *vakond* alakot. Ez azonban, bármennyire is elterjedt, hibás alak. Még akkor is, ha tudjuk, így fordul elő némelyik bibliafordításban, a csehszlovák rajzfilmsorozatban, vagy Páskándi Géza versében. Gondoljunk csak a *zarándok* vagy a *kanonok* szavakra. A *vakondok* esetében sokan engedékenyek ebben a kérdésben, és mindkét egyesszámú alakot elfogadják. Ha a szövegkörnyezet amúgy is segít a megértésben, lehet, hogy ez az engedékenység nem vezet tévedéshez. Az egyértelműség kedvéért azonban ebben a tanulmányban ragaszkodni fogunk a Pesti Gábor által is használt alakhoz, vagyis egyes számban: *vakondok*, többes számban *vakondokok*.

A vakondokokról szóló mese megtalálható az eredeti Ezópusz-gyűjteményekben is, tehát nem későbbi bővítés során került a többi fabula közé. Pontos fordításnak tekinthető, bár az eredeti latin szöveg ismerete nélkül is megállapítható, hogy rögtön a legelső mondatban egy olyan részt találhatunk, mely nem szerepel az eredetiben. Tudniillik az *„azért is mondják őtet vakondagnak is, hogy semmit nem lát”* nyilvánvalóan Pesti Gábor etimologizáló magyarázata, hiszen más nyelveken a vakondok nevében nem szerepel a *vakság*. Latinul a vakondok neve: *talpa*, és ez a megnevezés nem utal arra, hogy nem lát. A latin

szövegben a legelső mondat valóban rövidebb: *Talpa cecum natura animal est. – A vakondok természeténél fogva vak állat.*

A következő apróság, amire érdemes felfigyelnünk, a vakondokok neme. Leány vakondok beszélget az anyjával. De miért nőneműek? Ha szülő és gyermek viszonyát ábrázolja a mese, akkor az anya szerepeltetése érthető. De miért a leányával, és miért nem a fiával beszélget? Vélhetően azért, mert a latin *talpa* szó nőnemű. Ha a mese görög változatait is megvizsgáljuk, azt találjuk, hogy abban vagy fiú vakondok, vagy fiú földikutya *(άσπάλαξ, σπάλαξ)* szerepel. A latin megnevezés nyomán alakult tehát úgy, hogy a kis vakondok leány.

A mese egyetlen párbeszédből áll, a kis vakondok azzal kérkedik, hogy jól működik szaglása, látása és hallása is. Az anyja megfeddi, azt állítja, hogy a kijelentései mind hamisak, és hazugsága könnyen kiderül, mert olyasmivel is kérkedik (a látásával), aminek nyilvánvalóan híján van. Ezt a tanulságot összegzi a fabula *Értelme* is: a kérkedőket könnyű felismerni, megutálni, és kis dologban is rajtakapni. (Az *eleiket találják* kifejezést érdemes összehasonlítani a *valaminek elejét venni, meghiúsítani* kifejezéssel.)

Az ezópuszi fabula általában ilyen rövid terjedelmű, egyetlen jellegzetes mozzanatot mutat be, egyetlen jellemhibára, tulajdonságra összpontosít. A vakondokokról szóló történet értelmezésének azonban korántsem értünk ezzel a végére. Lehet, hogy a mese kitalálója valóban nem gondolt többre annál, mint amit a tanulság megfogalmaz. Ám a mese alattomosan kicsúszott a kezei közül, és ha tovább értelmezzük, meglepő bonyodalmakat okoz.

Az anya abból a premisszából indul ki, hogy minden vakondok vak, és ezért jut arra a következtetésre, hogy ha a három állítás közül az egyik nyilvánvalóan hamis, akkor bizonyára mindhárom hamis. Ez az okoskodás azonban hamis. Abból, hogy a kis vakondok nem láthat semmiféle kemencét, hiszen vak, még egyáltalán nem következik, hogy a szaglásával és a hallásával is kudarcot kell vallania. Az anya csak akkor tekintheti a szaglásra és hallásra vonatkozó kijelentéseket hamisnak, ha ő semmiféle szagot nem érez, és semmilyen különös hangot nem hall. Mivel a kis vakondok szavait hallja (különben hogyan reagálhatna rá?), feltehetjük, hogy a vakondokok hallásával *általában* nincsen probléma. Ezzel kiderítettük, hogy a kis vakondok hallásával viszont baj van, hiszen hangos pörölycsapásokat hall. Három kijelentése közül tehát kettő is, a látásra és hallásra vonatkozó is hamisnak minősíthető. Ám ebből még mindig nem tudhatjuk meg, hogy a szaglásra vonatkozó kijelentése igaz-e, vagy hamis. Lehet, hogy a kis vakondok szaglásával van probléma, lehet, hogy az anya vakondokéval. Vagyis a mese arról is szól, hogy egy kijelentés igazságtartalmát nem ítélheti meg jogosan az, aki maga sem tudja eldönteni, hogy mi az igazság. Az anya vakondoknak egyszerűen előítéletei vannak, és pusztán azért, mert önmagából indul ki. És ez egyáltalán nem azonos azzal, amit a mese tanulsága mond.

A vakondokokról szóló mesének több különböző szövegváltozata is létezik. Ezek a nemzetközi Ezópusz-bibliográfiákban a Chambry-katalógusban 326-os, a Perry-katalógusban 214-es számon vannak nyilvántartva. Jelöljük a továbbiakban a két legfontosabb változatot A és B betűkkel. Pesti Gábor az időben talán másodikként besorolható B-változat latin megfelelőjét fordította. Az A-változat Bodor András fordításában így fest:

A vakondok meg az anyja

A vakondok (tudni kell, hogy ez az állat vak) azt mondotta az anyjának, hogy ő lát. Az anyja próbára akarta tenni, tömjénmagot adott neki, és megkérdezte, mi az. Amikor azt válaszolta, hogy kavics, az anyja így szólt: „Nemcsak hogy nem látsz, fiam, hanem még szaglásod is elveszítetted."

Hasonlóképpen, egyes kérkedő emberek képtelenségeket ígérnek, de még az igen kicsiny dolgokban is rájuk pirítanak.

Amint láthatjuk, ebben a verzióban a kis vakondok hallása szóba sem kerül. A szaglásával sem kérkedik, egyedül azt állítja, hogy lát. Ez az egyetlen állítás a vakondok definíciója miatt hamis. Az anya érdekes tesztet talál ki a fia (!) számára. Egy olyan tárgyat ad neki, amit látni ő sem lát, hiszen definíció szerint ő is vak, de mivel a szaglása jó, tudja, hogy az nem kavics, hanem tömjénillatú tömjénmag. A kis vakondok így tulajdonképpen könnyített helyzetben van, hiszen ha ugyanúgy érezné a szagokat, mint az anyja, akkor helyesen válaszolhatna, és bizonygathatná, hogy valóban lát. A kis vakondok azonban kudarcot vall. Nem tudjuk meg, hogy miért. Kizárólag a tapintás alapján formál véleményt, és kavicsnak minősíti a tömjénmagot. Az anya vakondoknak igaza van, joggal pirít rá a fiára, hiszen a kísérlet bebizonyította, hogy fia nem lát. Ám a bizonyítás kizárólag azért sikerülhetett, mert a kis vakondok egy másik érzékszerve is csődöt mondott, nem segítette ki a szaglása. Vagyis kizárólag egy fatális véletlen hozta olyan helyzetbe az anyát, hogy a fia felett ítélkezhessen. Ebből a meséből nem következik, hogy a kérkedőre könnyű rápirítani. Éppen ellenkezőleg, az következik, hogy csak szerencsés véletlen folytán derülhet ki, hogy a kérkedő állítása hamis.

A mesének ez a változata nem csak azért tanulságos, mert hasonló módon siklik ki a szándékolt jelentése mögül, mint a B-változat, hanem azért is, mert előfordul benne két érdekes szó: a *tömjénmag* és a *kavics*. A Pesti Gábor által is fordított B-változat görög szövegében ugyanis nem egyszerűen *nagy szag* szerepel, hanem *λιβάνος,* azaz *tömjén illat*. Ez azt mutatja, hogy a mese két változata valahogyan összefügg, még akkor is, ha a B-változatban nem az anya teszi próbára a kis vakondok képességeit. A másik szó azért érdekes, mert, a kis vakondok eredetileg „kemény kavicsok *(χαλκης ψηφιδος)* zörgését" hallja. A latin változat egy olyan görög szövegre mehetett vissza, ahol a *'kavics'* szó valamiért már nem szerepelt, és így a *'kemény'* (*χαλκης)* jelző többesszámú főnévként *'kovácsok'* jelentéssel került a mesébe *(Malleorum sonitus audio fabriles)*. Az, hogy a *'kavics'* és a *'kovács'* az ógörögben és a magyarban ennyire hasonlít egymásra, az persze csupán a véletlen műve. (Itt köszönöm meg Vámos Hannának a görög és latin szövegek fordításában nyújtott segítségét.)

Nyilván az is csak a puszta véletlen játéka, hogy Romhányi József, amikor a *Szamárfül* című szóviccektől hemzsegő kötetében megírja a vakondok sírfeliratát, éppen a szaglásra vonatkozó szóképpel él:

Feltemettek. Azt se tudom, kicsodák.
Most felülről szagolom az ibolyát.

De térjünk vissza a Pesti Gábor által fordított fabula értelmezéséhez. Az egyébként pontos fordítás közben egy váratlan képzavar is került a szövegbe. Az anya vakondok ugyanis azt mondja: *„Amint én látom…"* A latin szövegben itt a *percipio – érzékelem* ige szerepel. Ez még a szógyököt vizsgálva sem kapcsolódik a látáshoz, ha nagyon pontosan akarnánk fordítani, azt mondhatnánk helyette, hogy *felfogom, értelmemmel megragadom*. Ehelyett azonban Pesti szövegében éppen egy vakondok szájából hangzik el a *látom* ige. Persze mondhatnánk, hogy ennek semmi jelentősége, hiszen a vak emberek is használják a látással kapcsolatos kifejezéseket, mert alkalmazkodnak a nyelv metaforikus természetéhez. Mondhatnánk, hogy csak ebben a tanulmányban már eddig nyolcszor (!) szerepelt a *látni* ige átvitt értelemben (*valószerűnek látszani – látszólag – könnyű belátni – az értelmezéshez látnánk – 1541-ben látott napvilágot – az igék láttatnak jegyezni – látszólag – amint láthatjuk*). Mondhatnánk, hogy a magyar kifejezés is csak azt jelenti: *amint én érzékelem, ahogyan én észreveszem…* Mondhatnánk… Ám akkor lemondanánk a szöveg egy érdekes összefüggéséről.

Ha már felfigyeltünk erre a képzavarra, ha akarjuk, ha nem, befolyásolni fogja a szöveg jelentését. Tehetünk úgy, mintha nem vennénk észre (nem látnánk), de akkor kizárnánk egy olyan jelentést, ami tulajdonképpen már réges-régen létrejött. Ha nem veszünk róla tudomást, olyanok leszünk, mint a vakondok természeténél fogva.

Mivel az anya vakondok természeténél fogva vak állat, nem láthatja, hogy a lányának sem, szeme, sem orra, sem füle nincsen. Tapasztalhatja, ha megtapintja gyermekét, de *látni* nem láthatja. Ha igaza volna, és a kis vakondoknak valóban nincsen füle, akkor hiába fogalmazza meg dorgáló szavait, azt lánya nem hallhatja meg, mint ahogyan a pörölycsapások hangját sem hallhatta.

Tovább tágítva a lehetőségeket: ha a szegény kis vakondok nem speciálisan fogyatékos állat, és csak annyira csökkent képességű, amennyire minden vakondok az, akkor az anyjára is érvényes, hogy vaksága mellett még süket is, és nem érezhet szagokat. Ha elgondoljuk, hogy e fogyatékosságokat a kis vakondok csupán anyjától örökölte, akkor a mese teljesen képtelenné válik. Az anya vakondok immáron saját képességeinek (érzékelési hiányosságainak) ismeretében nyilatkozhat, nincs szüksége arra, hogy a lánya kérkedését ellenőrizze, de nem hogy az ellenőrzésre nem lenne lehetősége, még a kérkedést sem lenne képes érzékelni. Hiszen ha mindkét vakondok süket, akkor nem is tudnak beszélgetni. Az anya nem hallaná a leánya kérkedését, és hiába is intézne hozzá szózatot, az süket fülekre találna. Ez a képtelenségig vitt értelmezés (ne feledjük, egy buta képzavart vettünk csupán a kelleténél komolyabban) oda juttatta a szöveget, hogy az immár nem a kérkedésről, hanem a kommunikációképtelenségről szól.

De térjünk vissza a szolidabb jelentéshez, és tegyünk úgy, mintha az anya vakondok csupán az *érzékelem* szót használta volna. Ekkor is fennáll némi zavar a fabula szövegében. Nem az a fő probléma, hogy az anya a *látom* igét használja, hanem hogy ő is vakondok. Ha mondjuk egy nyúl mondaná azt a kis vakondoknak, hogy nincs szeme, orra és füle, akkor hiteles lehetne a történet, mert a nyúlról feltehetjük, hogy jól lát, szagol és hall. Ha valaki birtokában van valamilyen képességnek, akkor joggal észrevételezheti, hogy a másik e tekintetben fogyatékos, sőt ha kérkedik vele, rápiríthat. De ha valaki természeténél fogva hasonlóan fogyatékos, mint a másik, akkor egyszerűen hiányzik az az alap, amire támaszkodva a bírálat megállhatna. Vakondok mondja vakondoknak, hogy nagyfejű.

Tegyük fel, hogy a kis vakondok tényleg lát egy nagy kemencét. Ezt az anyja nem tudja ellenőrizni, és pusztán a vakondokokról való általános tudása alapján utasíthatja el. Tartok tőle, hogy ezt az általános tudást az erősíti, és az látja el kellő tekintéllyel, hogy az anya idősebb. Jelen esetben sajnos az életkor nem jelentheti azt, hogy látás tekintetében tapasztaltabb is. Gyermekének kérkedő természetéről ugyan lehet fogalma, pillanatnyi (!) igazáról azonban nem.

Ez a legutóbbi gondolatmenet már azt fejtegette, hogy morálisan jogában áll-e az anya vakondoknak ítélkezni a másik felett. Azért érdekes a kérdés, mert az állatmese műfajánál fogva morális tanulságok levonására való. A mese tanulsága ítélkezés. És ebben a fabulában ez nem egyszer történik meg, hanem kétszer. Először az anya vakondok mond ítéletet a lánya fölött, majd a mese szerzője a mesében ábrázolt szituációra vonatkozóan. Vagyis Ezópusz, majd az ő nyomán a szöveg fordítói és kiadói, velük együtt pedig Pesti Gábor is úgy tesznek, mintha abban a helyzetben lennének, hogy az ábrázolt események nyomán teljes joggal ítéletet alkothatnának a történtekről. Megmondják, hogy a mese miről szól.

Eddigi fejtegetéseink azonban azt mutatják, hogy a fabula akarva-akaratlanul másról is szól, mint amit a szerzője gondolt róla, vagy legalábbis amit a tanulságban megfogalmazott róla. Ugyanabba a helyzetbe kerül így a szerző a meséjével szemben, mint az anya vakondok a leányával szemben. Nem látja, amit az mond. Ha a szerző úgy tesz, mintha birtokában lenne szövege értelmének, mintha kizárólagos jogában állna saját szövegét értelmezni, mintha képes lenne megjelölni szövege érvényességi körét, akkor nem látja azt, hogy értelmezési pozíciója fogyatékos. Ugyanúgy rá lehet pirítani, mint ahogyan azt az anya vakondok esetében tettük.

A vakondagról és az ő anyjáról szóló mese az *Értelmé*vel együtt furcsa képződményt alkot. Tulajdonképpen önmaga metaszövege. Az *Értelme* című rész ugyanis önmaga csökkent értelmezési lehetőségeiről szól. Azzal kérkedik, hogy képes leszűrni a mese érvényes tanulságát, jelentését, ám a mese épp ennek a lehetetlenségét mondja ki, vagy ha óvatosabban fogalmazunk: a mese éppen ennek az értelmezésnek a korlátairól is szól. Be kell látnunk azt is, hogy a mese bármilyen ítéletalkotásra, és bármilyen értelmezésre vonatkoztatható. Például erre a most olvasott tanulmányra is. Hiszen ez is úgy tesz, mintha képes lenne értelmezni. Egy másik szövegnek (jelen esetben Pesti Gábor fabulájának) az értelmét óhajtja felmutatni, és eközben azzal kérkedik, hogy ezt legalábbis részben meg tudja tenni. De az értelmezett szöveg jelentése éppen az, hogy eközben az értelmezés szerzője (jelen esetben én) nincsen tisztában saját értelmezési képességeinek korlátaival, nem látja, nem láthatja, hogy amit a szöveg mond, az egy korlátozott képességű szerző (Ezópusz) kérkedése a fabula közzétett *Értelmé*vel, vagy csupán a saját értelmezési korlátaiból fakadó téves ítélet.

Ítélje meg a kedves olvasó!